

مکتب و تعمیرات نیهای ار

تالیف: دکتر حسن ملک‌شاهی
انتیاد دانشگاه تهران

مقدمه

ستایش بی‌پایان سزاوار کسی است که بی‌قراری موجودات و تجدد آنی جواهر و اعراض را وسیله قرار داده است، تا هر موجودی بتواند بقدر استعداد تدریجاً مراتب کمال را پیموده بغایت مطلوب و حد ذاتی خود نائل گردد.

تحقیق و مطالعه در تاریخ فکر بشر نشان می‌دهد که مسئله حرکت از دیرباز توجه فلاسفه و دانشمندان اقوام و ملل مختلف جهان را بخود معطوف داشته و موجب پیدایش آراء و عقاید گوناگون درباره ماهیت و وجود و احکام و اقسام آن گردیده است.

موضوع بررسی این رساله حرکت و استیفای اقسام آن است که یکی از مسائل فلسفی است و حکما در حکمت طبیعی از آن گفتگو کرده‌اند. رساله مذکور از پیشگفتار و سه گفتار فراهم شده است: در پیشگفتار ضمن سه فصل سعی گردید تا جای گفتگوی حرکت در فلسفه معلوم شود، و پاسخهایی که به این سؤال: «چرا حکما در حکمت طبیعی از حرکت گفتگو کرده‌اند، با اینکه حرکت از قیود موضوع این علم است» داده‌اند و یا می‌توان داد تحقیق و بررسی گردد.

اما تنظیم گفتارهای این رساله و تدوین مطالب آن به این ترتیب است که: نخست ماهیت و جنس و فصل حرکت مورد بررسی قرار گرفت و به همین منظور در گفتار نخستین در دوازده فصل علاوه بر جمع‌آوری و شرح تعریف‌هایی که حکما و متکلمان و عرفا از دیرباز درباره آن بیان کرده‌اند، ارزش هر یک از آنها تعیین شده و عقیده مختار درباره ماهیت و جنس و فصل آن ذکر شده است. در گفتار دوم بعد از تفسیر ماهیت حرکت، در هفت فصل درباره وجود بسیط آن گفت‌وگو شده است، که آیا چنین ماهیتی در خارج از ذهن موجود است؟ یا همانطوری که بعضی از حکمای قدیم مانند پارمنیدس، زنون و ملیسوس عقیده داشتند تصور وجود حرکت خطای ذهن است و به هیچ‌وجه واقعیت ندارد.

در گفتار سوم بعد از ثابت کردن وجود حرکت و بطلان عقیده منکران وجود آن، در سیزده فصل احکام و اقسام حرکت مورد بررسی و تحقیق قرار گرفته است.

۶۲/۱۱/۲۰ حسن ملکشاهی

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>موضوع</u>	<u>صفحه</u>	<u>موضوع</u>
	فصل سوم . پاسخ های انتقاد مذکور		پیشگفتار جای گفتگوی حرکت در فلسفه
۱۶	در فصل دوم	۱	
۱۶	پاسخ قطب الدین شیرازی		فصل اول . جمع آوری موارد گفتگوی
۱۷	پاسخ قطب الدین رازی	۲	حرکت در فلسفه
۱۸	پاسخ میرسید شریف جرجانی	۳	عقیده ارسطو
۱۹	پاسخ ملا صدرای شیرازی	۳	عقیده کندی
۲۱	پاسخ مؤلف	۵	عقیده فارابی
	گفتار اول در بیان تعریف حرکت	۶	عقیده ابن سینا
	و شرح ماهیت آن	۷	عقیده مؤلفین رسائل اخوان الصفا
۲۲	فصل اول در بیان تفسیر لغوی حرکت	۷	عقیده غزالی
۲۲	حرکت بمعنای اسم مصدر	۷	عقیده ابوالبرکات بغدادی
۲۲	حرکت بمعنای انتقال از جانی بجای دیگر	۸	عقیده سهروردی
۲۳	حرکت بمعنای تغییر در وضع	۹	عقیده ابن رشد
۲۴	مقایسه معانی حرکت	۱۰	عقیده فخر رازی
	فصل دوم در بیان تعریف منقول از	۱۱	عقیده خواجه طوسی
۲۵	بعض فلاسفه قدیم و بررسی آن	۱۱	عقیده کاتبی و علامه حلی و فاضل میرک و جرجانی
	تفسیر حرکت بمعنای «بیرون آمدن تدریجی	۱۱	عقیده قطب الدین شیرازی
۲۵	شی از قوه بفعل»	۱۲	عقیده متکلمین ✓
۲۵	تقسیم موجود بدو قسم	۱۳	فصل دوم انتقاد بر طریقه حکما
۲۶	وجود حرکت در موجود مستعد کمال		قرار دادن حرکت و سکون جزء موضوع
۲۶	نبودن حرکت در هر بفعل آمدن کمالی	۱۳	حکمت طبیعی
۲۶	اتفاق قدمادراستعمال لفظ حرکت	۱۴	بیان تناقض در روش حکما

فصل چهارم در بیان تعریف افلاطون

۴۳	و عقیده فلاسفه اسلامی در باره آن
۴۳	تفسیر حرکت بمعنای « بیرون آمدن از یکسانی »
۴۳	عمومیت تعریف افلاطون
۴۴	انتقاد فلاسفه اسلامی بر تعریف افلاطون
۴۴	انتقاد ابن سینا بر تعریف افلاطون
۴۵	عقیده فخر رازی در باره تعریف افلاطون
۴۶	عقیده ملاصدرا در باره تعریف افلاطون
۴۶	انتقاد مؤلف بر عقیده ملاصدرا
۴۷	هم عقیده بودن کندی با افلاطون در تفسیر حرکت
۴۸	معتبر نبودن تدریج در معنای حرکت
۴۸	بعقیده کندی بودن حرکت یکی از پنج جوهر موجود در تمام اشیاء
۴۸	عقیده کندی در باره حدوث عالم و تلازم حرکت و جرم و زمان
۴۹	مشکک بودن معنای حرکت بعقیده فارابی
۴۹	معتبر نبودن تدریج در معنای حرکت به عقیده فارابی
۵۰	نبودن حرکت در جوهر بعقیده فارابی
۵۰	تفسیر حرکت بعقیده یحیی بن عدی
۵۱	عقیده مؤلفین رسائل اخوان الصفا
۵۲	عقیده ابو یعقوب سجستانی در باره ماهیت حرکت
۵۲	عقیده ناصر خسرو در باره ماهیت حرکت
۵۳	عقیده فخر رازی در المسائل الخمسون
۵۴	

۲۷	
۲۸	
۲۸	عقیده اکثر فلاسفه
۲۸	عدم امکان حصول تدریجی در مجردات
۲۸	بیان سبب عدول ارسطو از تعریف قدما
۲۹	انتقاد ابن سینا بر تعریف قدما
۳۱	پاسخ ابوالبرکات بغدادی از انتقاد ارسطو
۳۱	عقیده شیخ اشراق سهروردی
۳۱	پاسخ سهروردی از انتقاد ارسطو
۳۲	عقیده فخر رازی
۳۲	پاسخ قطب الدین شیرازی از انتقاد ارسطو
۳۳	پاسخ تفتازانی از انتقاد ارسطو
۳۳	پاسخ جرجانی از انتقاد ارسطو
۳۴	عقیده ملاصدرای شیرازی
۳۴	انتقاد فخر رازی بر تعریف قدما
۳۴	برهان فخر رازی بر عدم امکان حصول تدریجی اشیاء
۳۵	پاسخ بهمنیار از انتقاد فخر رازی
۳۶	انتقاد میر داماد بر پاسخ بهمنیار
۳۶	پاسخ میر داماد و ملاصدرا از انتقاد فخر رازی
۳۸	مأخذ اشتباه فخر رازی بعقیده ملاصدرا
۳۹	فصل سوم در بیان تعریف فیثاغورس و بررسی آن
۳۹	تفسیر حرکت بمعنای مطلق غیرت و دگر بودن
۳۹	انتقاد بر تعریف مذکور
۳۹	انتقاد ابن سینا بر تعریف فیثاغورس
۴۰	پاسخ ملاصدرا از انتقاد ابن سینا
۴۰	انتقاد مؤلف بر پاسخ ملاصدرا
۴۱	انتقاد سبزواری بر تعریف فیثاغورس
۴۲	

۶۳	انتقاد فروغی بر ابن سینا
۶۴	پاسخ مؤلف از انتقاد فروغی
۶۶	تفسیر معنای کمال و شرح موارد استعمال آن در فلسفه
۶۶	نخستین جای استعمال لفظ کمال در فلسفه
۶۶	جای دیگر از استعمال لفظ کمال در فلسفه
۶۷	موارد استعمال لفظ کمال بمعنیه خواجه طوسی
۶۷	موارد استعمال لفظ کمال بمعنیه قطب الدین رازی
۶۸	انتقاد مؤلف بر تعریف ارسطو
۶۸	اخفی بودن تعریف ارسطو
۶۹	دوری بودن تعریف ارسطو
۷۱	مانع نبودن تعریف ارسطو
۷۲	درست نبودن تعریف ارسطو
۷۲	فصل ششم در بیان تعریف ابن سینا و بررسی آن
۷۲	عدول ابن سینا از تعریف ارسطو
۷۲	عقیده ابن سینا در باره ماهیت حرکت
۷۳	بیان فوائد قیود تعریف ابن سینا
۷۳	دوری و اخفی بودن تعریف ابن سینا
۷۴	عقیده ابن سینا در باره تعریفات قدما
۷۵	فرق زوال با حرکت
۷۵	فصل هفتم در بیان تعریف بهمنیار و بررسی آن
۷۵	تفسیر حرکت بمعنای «موافات حدود بر سبیل اتصال»
۷۶	عقیده میرداماد درباره تعریف بهمنیار
۷۶	عقیده ملاصدرا درباره تعریف بهمنیار
۷۷	انتقاد مؤلف بر تعریف بهمنیار

۵۴	همعقیده بودن جمعی از حکما با افلاطون در تفسیر حرکت
۵۴	فصل پنجم در بیان تعریف ارسطو و بررسی آن
۵۴	سبب اعراض ارسطو از تعریف قدما
۵۵	علت ناممکن بودن تعریف حرکت ناممکن بودن تعریف حرکت به عقیده فارابی
۵۶	سبب دشواری تعریف حرکت بمعنیه ابن رشد
۵۶	جانشین جنس عالی حرکت بمعنیه ارسطو
۵۷	جانشین جنس متوسط حرکت بمعنیه ارسطو بودن دو قوه در موجود ساکن و یک قوه در موجود متحرك
۵۸	فائده قیود تعریف ارسطو
۵۸	فائده قید اول در تعریف ارسطو
۵۸	فائده قید دوم در تعریف ارسطو
۵۹	عقیده ابن رشد در باره فوائد قیود تعریف حرکت
۶۰	عقیده تهانوی در باره فوائد قیود تعریف حرکت
۶۰	فرق حرکت با سائر کمالات
۶۱	عقیده ابن سینا در باره فرق حرکت با سائر کمالات
۶۱	عقیده قطب الدین شیرازی در باره فرق حرکت با سائر کمالات
۶۲	عقیده فخر رازی در باره فرق حرکت با سائر کمالات
۶۲	تصرف ابن سینا در تعریف ارسطو

فصل هشتم در بیان تعریف شیخ اشراق

	و بررسی آن	۷۷
۹۲	عقیده سهروردی در باره مقولات	۷۷
	انتقاد سهروردی بر حصر مقولات عمر بن	
	سهلان ساوی	۷۸
۹۴	عقیده پیروان ابوهاشم در باره «حصول در	
	ابتدای حدوث»	۷۹
۹۴	عقیده آمدی	۷۹
۹۵	پاسخ قاضی عضدایحی از انتقاد آمدی	۸۰
۹۶	عقیده تفتازانی در باره انتقاد آمدی	
۹۶	عقیده تفتازانی در باره حصر اکوان	۸۱
۹۶	عقیده مؤلف در باره حصر اکوان	۸۲
۹۷	عقیده فخر رازی و قاضی عضدایحی و	۸۲
	جرجانی در باره حصر اکوان	۸۳
۹۷	فصل یازدهم در بیان تعریف عرفا و	
	بررسی آن	۸۳
۹۸	مدارج وجود در نزد عرفا	۸۴
۹۸	معانی حرکت در نزد عرفا	۸۴
۱۰۱	تفسیر حرکت بمعنای «سیر نزولی و تجلی	
	شهودی»	۸۶
۱۰۲	عقیده مولانا جلال الدین رومی	۸۶
۱۰۳	عقیده خواجه حورای مغربی	۸۷
۱۰۳	عقیده فخر الدین عراقی	
۱۰۴	عقیده عرفا در باره سبب سیر نزولی	۸۸
۱۰۵	عقیده محی الدین در باره سبب سیر نزولی	
۱۰۶	عقیده مولانا جلال الدین رومی در باره	۸۹
	سیر نزولی	۹۱
۱۰۷	عقیده فخر الدین عراقی در باره سبب	
	سیر نزولی	۹۱
۱۰۸	عقیده شاه نعمت الله ولی در باره سبب سیر نزولی	۹۲
۱۱۰		

فصل نهم در بیان تعریف خواجه نصیر

طوسی و بررسی آن

تفسیر حرکت بمقیده خواجه طوسی

فرق میان حرکت و فعل و انفعال

عقیده مؤلف در باره فرق میان تحرک

و حرکت

فصل دهم در بیان تعریف متکلمین

و بررسی آن

تفسیر حرکت بمعنای «حصول اول

در مکان دوم»

تفسیر حرکت بمعنای «مجموع دو کون

در دو آن در دو مکان»

انتقاد آمدی بر «حصول اول در مکان دوم»

عقیده ابوالهدیل در باره «حصول در

ابتدای حدوث»

۱۳۷	عقیده غزالی در باره «سفر»
۱۳۸	حقیقت سیر رجوعی
۱۳۹	مراحل سیر رجوعی
۱۳۹	۱ - سیر از خلق بحق
۱۴۰	۲ - سیر در حق بحق
۱۴۰	۳ - سیر از حق در خلق بحق
۱۴۰	۴ - سیر از خلق بخلق بحق
	تفسیر کاشفی و شاه نعمت الله ولی در باره
۱۴۱	مراحل سیر رجوعی
	تفسیر جلال الدین رومی در باره مراحل
۱۴۲	سیر رجوعی
۱۴۳	تطبیق اسفار سالک با حوادث سفر موسی
	فصل دوازدهم در بیان تفسیر حرکت
۱۴۳	در علم اعراب ،
۱۴۳	تفسیر حرکت بمعنای «رفع و نصب و جر»
۱۴۴	واضع حرکات آخر کلمات
۱۴۴	صور حرکات در اصل
	عقیده ابن الندیم در باره «نخستین واضع
۱۴۵	حرکات اعراب»
	عقیده ابن خلدون در باره «نخستین واضع
۱۴۵	حرکات اعراب»
	اتفاق مورخین در باره «نخستین واضع
۱۴۶	حرکات اعراب»
	عقیده جرجی زیدان در باره «صور حرکات
۱۴۶	و چگونگی تحول آن»
۱۴۸	تفسیر حرکت در علم نقد شعر
	گفتار دوم در بیان وجود حرکت
۱۵۰	و شرح موارد استعمال و شرائط وجود آن
	فصل اول در بیان عقیده فلاسفه قبل
۱۵۰	از ارسطو

	تفسیر حرکت بمعنای «تجدد امثال و تقلب
	جواهر»
۱۱۰	نامهای حرکت جوهری در نزد عرفا
۱۱۱	عقیده محی الدین در باره حرکت جوهری»
۱۱۱	عقیده داود قیصری درباره «حرکت جوهری»
۱۱۳	موضوع باقی در تجدد جواهر
۱۱۴	انتقاد مؤلف بر عقیده محی الدین
۱۱۴	عقیده مولانا جلال الدین رومی درباره
	«حرکت جوهری»
۱۱۵	تشبیه داود قیصری
۱۱۷	عقیده فخر الدین عراقی در باره سبب
	حرکت جوهری
۱۱۷	عقیده شبستری درباره «حرکت جوهری»
۱۱۸	عقیده شاه نعمت الله ولی در باره «حرکت
	جوهری»
۱۲۳	عقیده اسیری لاهیجی در باره «حرکت
	جوهری»
۱۲۳	عقیده کاشفی در باره «حرکت جوهری»
۱۲۴	عقیده خوب محمدچستی درباره «حرکت
	جوهری»
۱۲۸	عقیده ملامحسن فیض در باره «حرکت
	جوهری»
۱۲۸	تفسیر حرکت بمعنای «سیر رجوعی و رفتن
	از جزئی بکلی»
۱۲۹	عقیده عرفا در باره «مرتبه وجود انسان»
۱۳۰	عقیده محی الدین در باره «مرتبه وجود
	انسان»
۱۳۱	عقیده شبستری درباره «مرتبه وجود انسان»
۱۳۲	لزوم سیر رجوعی بمقیده عرفا
۱۳۴	انسان بدتر از حیوان و دیو و شیطان
۱۳۶	

۱۸۱	صدق اغلب تعاریف بر حرکت توسطه	۱۵۰	عقیده هراکلیتوس افسوسی
۱۸۲	عدم جواز تحدید حرکت بحالت مذکور	۱۵۲	عقیده کاسون ، امریکائی
۱۸۳	تفسیر حرکت بمعنای قطع	۱۵۶	عقیده انکساگوراس
۱۸۴	معلول بودن حرکت قطعیه	۱۵۷	عقیده پارمیندس وزنون و ملیسوس
	فصل پنجم در بیان چگونگی وجود	۱۵۸	احتجاجات جدلی زنون بر نفی حرکت
۱۸۵	حرکت قطعیه	۱۶۰	عقیده ملیسوس در باره نفی حرکت
	عقیده جمهور حکما درباره وجود حرکت	۱۶۰	بیان تلازم میان حرکت و کثرت
۱۸۵	قطعیه	۱۶۱	احتجاج ملیسوس بر نفی حرکت
	استدلال بر عدم وجود حرکت بعدم	۱۶۱	عقیده امبدوگلس
۱۸۸	وجود آن در زمان	۱۶۲	عقیده اتومیستها
	عقیده ابن سینادر باره «وجود حرکت	۱۶۵	عقیده افلاطون
۱۸۸	در زمان»		فصل دوم در بیان عقیده ارسطو درباره
	عقیده مولف در باره وجود حرکت قطعیه	۱۶۸	وجود حرکت
۱۸۹	و زمان	۱۶۸	عقیده ارسطو در باره وجود حرکت
۱۹۱	عقیده میرداماد درباره وجود حرکت قطعیه	۱۶۸	اقسام حرکت در نزد ارسطو
۱۹۲	انتقاد مؤلف بر عقیده میرداماد	۱۶۹	پاسخ ارسطو از احتجاج زنون
۱۹۲	وجود حرکت قطعیه و زمان در وعاء دهر	۱۷۱	عدم تلازم میان وجود حرکت و وجود خلاء
	انتقاد مؤلف بر وجود حرکت قطعیه	۱۷۳	انتقاد ارسطو بر احتجاج فلاسفه ایلیا
۱۹۳	و زمان در وعاء دهر	۱۷۴	انتقاد ابن سینا بر احتجاج فلاسفه ایلیا
۱۹۵	استدلال میرداماد بر وجود حرکت قطعیه		فصل سوم در بیان عقیده متکلمین در
۱۹۷	انتقاد مؤلف بر استدلال میرداماد	۱۷۶	باره وجود حرکت
	ادعای اجماع میرداماد بر وجود حرکت		اقوال پنجگانه در باره چگونگی وجود
۱۹۷	قطعیه	۱۷۶	حرکت
۱۹۸	ادعای میرداماد بر هم عقیده بودن ابن سینا با او		اعتراف متأخرین از متکلمین بوجود انواع
۲۰۰	انتقاد مؤلف بر ادعای مذکور	۱۷۸	اکوان
۲۰۳	عقیده ملاصدرا در باره وجود حرکت قطعیه		فصل چهارم در بیان موارد استعمال
	انتقاد مؤلف بر وجود زمان بمعنای مقدار	۱۸۰	لفظ حرکت در فلسفه
۲۰۴	حرکت قطعیه		تفسیر حرکت بمعنای «حالت بودن جسم
۲۰۴	تأویل ملاصدرا در عبارت شفا	۱۸۰	میان مبدء و منتهی»

۲۳۶	فصل اول در بیان نسبت حرکت بمقولات	۲۰۵	عقیده مؤلف در باره تأویل مذکور
۲۳۶	معانی چهار گانه حرکت در مقوله	۲۰۶	تشکیک فخر رازی در وجود حرکت قطعی
۲۳۷	سبب نبودن مقوله موضوع حرکت	۲۰۷	پاسخ ملاصدرا از تشکیک فخر رازی
۲۳۹	مشترک لفظی نبودن حرکت		تشکیک دیگر فخر رازی در وجود حرکت قطعی
۲۳۹	بیان اقوال در نسبت حرکت بمقولات	۲۰۸	
۲۴۰	تفسیر مذهب اول		فصل ششم در بیان چگونگی وجود حرکت توسطه
۲۴۱	انتقاد بر مذهب اول	۲۰۹	
۲۴۳	تفسیر مذهب دوم		عقیده جمهور حکما در باره وجود حرکت توسطه
۲۴۴	مختار ملاصدرا	۲۰۹	
۲۴۵	سبب ترجیح مذهب دوم بر مذهب اول	۲۱۰	انتقاد بر وجود حرکت توسطه
۲۴۶	انتقاد بر مذهب دوم	۲۱۱	پاسخ حکما از انتقاد مذکور
۲۴۸	تفسیر مذهب سوم	۲۱۱	عقیده مؤلف در باره وجود حرکت توسطه
۲۴۸	برهان ابن سینا بر درستی مذهب سوم		فصل هفتم در بیان شرائط وجود حرکت و علل تشخیص آن
۲۵۰	تردید ابن سینا در اختیار مذهب دوم یا سوم	۲۱۶	
	فصل دوم در بیان عدم وقوع حرکت	۲۱۶	شرائط وجود حرکت
۲۵۱	در پنج مقوله	۲۱۸	تحقیق مؤلف درباره شرائط وجود حرکت
۲۵۲	سبب نبودن حرکت در مقوله مضاف	۲۲۱	بستگی حرکت بموضوع
۲۵۳	سبب نبودن حرکت در مقوله متی	۲۲۱	ترکیب موضع حرکت از ماده و صورت
۲۵۳	سبب نبودن حرکت در مقوله جده	۲۲۲	بیان چگونگی بستگی حرکت بفاعل آن
۲۵۴	سبب نبودن حرکت در مقوله فعل و انفعال	۲۲۲	مغایرت فاعل حرکت با قابل آن
	فصل سوم در بیان وقوع حرکت در چهار مقوله		انتقاد فخر رازی بر دلایل مغایرت فاعل حرکت با قابل آن
۲۵۶		۲۲۶	
۲۵۷	تفسیر حرکت کمی و بیان اقسام آن	۲۲۹	پاسخ ملاصدرا از انتقاد فخر رازی
	شمول حرکت کمی فزونی و نقصان بعضی ابعاد را	۲۳۱	بیان چگونگی بستگی حرکت بمبده و منتهی
۲۵۹		۲۳۲	چگونگی تقابل مبده و منتهی
	عقیده حکمای مشاء درباره تخلخل و تکائف حقیقی	۲۳۲	بیان چگونگی بستگی حرکت بمقولات
۲۶۱			گفتار سوم در بیان اقسام و احکام حرکت
	عقیده سهروردی در باره تخلخل و تکائف حقیقی	۲۳۵	
۲۶۲		۲۳۵	اقسام حرکت باعتبار مقوله در چهار فصل

۲۹۵	مأخذ حرکت در جوهر	۲۶۴	عقیده ثابت بن قره در باره تخلخل و تکائف حقیقی
۲۹۷	مأخذ اول آیات و احادیث	۲۶۵	تشکیک در حرکت کمی و پاسخ آن
۲۹۹	مأخذ دوم عبارت ارسطو	۲۶۸	تفسیر حرکت کیفی و بیان وقوع حرکت در مقوله کیف
۳۰۱	مأخذ سوم عبارت زنون	۲۶۹	بیان وقوع حرکت در مقوله (این) و وضع فصل چهارم در بیان وقوع حرکت
۳۰۱	مأخذ چهارم عبارت محی الدین	۲۷۲	در مقوله جوهر و عدم آن
۳۰۲	مهمترین نتایج حرکت جوهری	۲۷۲	عقیده بمضی از حکما در باره حرکت در جوهر
۳۰۲	۱ - حدوث زمانی عالم	۲۷۴	عقیده حکمای مشاء درباره حرکت در جوهر
۳۰۳	۲ - جسمانی بودن روح در آغاز آفرینش	۲۷۵	برهان اول بر ناممکن بودن حرکت در جوهر
۳۰۳	۳ - معاد جسمانی	۲۷۶	برهان دوم بر ناممکن بودن حرکت در جوهر
	فصل پنجم در بیان اقسام حرکت از جهت محرك	۲۷۸	بیان وقوع حرکت در جوهر و شرح دلایل آن
۳۰۴	۳۰۴	۲۷۹	عقیده ملاصدرا در باره وجود موضوع حرکت جوهری
۳۰۴	اقسام حرکت از جهت محرك	۲۷۹	عقیده ملاصدرا در باره ترکیب موضوع حرکت جوهری
۳۰۴	تفسیر حرکت طبیعی و بیان اقسام و احکام آن	۲۸۱	حرکت جوهری
۳۰۶	عقیده ابن سینا در باره نمو نباتات	۲۸۲	ارتباط متغیر بثابت بواسطه طبیعت سیالة
۳۰۷	ناپیوسته و ناپاینده بودن حرکت طبیعی	۲۸۳	پاسخ دلیل اول
۳۰۸	عقیده ناصر خسرو درباره حرکت افلاك	۲۸۶	انتقاد بر پاسخ دلیل اول
۳۰۹	تفسیر حرکت قسری و شرح احکام و اقسام آن	۲۸۷	عدم امکان فعلیت ماده بواسطه صورت نامتعمین
۳۱۰	چهار مذهب در سبب حرکت قسری	۲۸۷	عدم بقاء ماده با تجدد طبایع
۳۱۱	در سترین مذاهب	۲۸۸	پاسخ دلیل دوم
۳۱۲	عقیده ناصر خسرو در باره حرکت طبیعی	۲۹۰	برهان اول بر وقوع حرکت در جوهر
۳۱۳	اختلاف حرکت طبیعی و قسری در غایت	۲۹۱	برهان دوم بر وقوع حرکت در جوهر
۳۱۴	تفسیر حرکت ارادی و شرح احکام و اقسام آن	۲۹۲	برهان سوم بر وقوع حرکت در جوهر
۳۱۴	مبادی حرکت ارادی	۲۹۲	برهان چهارم بر وقوع حرکت در جوهر
۳۱۵	مذاهب سه گانه در بیان اقسام حرکت ارادی	۲۹۳	برهان پنجم بر وقوع حرکت در جوهر
۳۱۵	(۱) اختصاص حرکت ارادی بجانوران	۲۹۵	برهان ششم بر وقوع حرکت در جوهر
۳۱۶	(۲) عقیده حکمای مشاء در باره حرکت ارادی		
۳۱۶	(۳) مذهب سوم در باره حرکت ارادی		

۳۳۶	ناپذیری حرکات	۳۱۷	عقیده بابا افضل در باره فرق میان حرکت فلک و سایر حرکات نفسانی
۳۳۶	بیان شرائط عمومی سنجش حرکات	۳۱۸	اقسام حرکت ذاتی
۳۳۷	طریق سنجش حرکات	۳۱۹	عقیده غزالی درباره اقسام حرکت باعتبار سبب
۳۳۸	اقسام طرق سنجش حرکات		فصل ششم در بیان اقسام حرکت
۳۳۹	فصل دهم در بیان تضاد و تقابل حرکات	۳۱۹	از جهت متحرك
۳۳۹	شرائط اصلی تضاد حرکات	۳۱۹	اقسام حرکت باعتبار متحرك
۳۳۹	علت تضاد حرکات	۳۱۹	عقیده ابن سینا در باره اقسام حرکت از جهت متحرك و متحرك
۳۴۰	وجوه تضاد حرکات ۱ - ذاتی ۲ - عرضی	۳۲۰	تقسیم حرکت بذاتی و عرضی
۳۴۱	۱ - پرسش و پاسخ		فصل هفتم در بیان حرکت شخصی و نوعی و جنسی
۳۴۲	۲ - پرسش و پاسخ	۳۲۲	شرائط تحقق حرکت شخصی
۳۴۲	عدم تضاد میان حرکت مستقیم و مستدبر		معتبر بودن وحدت موضوع وزمان و مسافت
۳۴۳	عدم تضاد میان حرکات مستدبر	۳۲۲	عدم اعتبار وحدت محرك
	فصل یازدهم در بیان ناپیوسته بودن	۳۲۴	کافی نبودن وحدت مبدء و منتهی
۳۴۴	حرکات متجانس	۳۲۵	شرائط تحقق حرکت نوعی
	اتفاق حکما در فاصله شدن سکون میان	۳۲۷	لزوم وحدت مبدء و منتهی و مافیة الحركة
۳۴۴	حرکات نامتجانس	۳۲۷	عدم اعتبار وحدت موضوع و محرك وزمان
	اختلاف حکما در فاصله شدن سکون میان	۳۲۹	تفسیر حرکت جنسی و شرط تحقق آن
۳۴۴	حرکات متجانس		فصل هشتم در بیان چگونگی تقابل میان حرکت و سکون
	برهان ابن سینا بر نا پیوسته بودن حرکات	۳۳۰	عقیده حکما در باره تقابل حرکت و سکون
۳۴۵	متجانس	۳۳۱	برهان اول بر عدمی بودن معنای سکون
۳۴۵	انتقاد فخر رازی بر برهان ابن سینا	۳۳۲	برهان دوم بر عدمی بودن معنای سکون
۳۴۶	پاسخ ملاصدرا از انتقاد فخر رازی		عقیده متکلمین در باره تقابل حرکت و سکون
۳۴۶	انتقاد دیگر بر برهان ابن سینا	۳۳۳	عقیده فخر رازی در باره تقابل حرکت و سکون
	فصل دوازدهم در بیان اقدم و اشرف	۳۳۴	تعیین سکون مقابل حرکت
۳۴۷	حرکات	۳۳۵	فصل نهم در بیان مقایسه پذیری و
۳۴۷	تقدم حرکت مکانی بر حرکت کمی و کیفی		
	عقیده حکما در باره تقدم حرکت وضعی		
۳۴۷	بر حرکت مکانی		
۳۵۰	فصل سیزدهم در بیان قدم حرکت وضعی دوری		
	اختلاف حکما و متکلمین در تقدم حرکت		
۳۵۰	وضعی دوری		
۳۵۱	برهان ابن سینا بر قدم حرکت وضعی دوری		
۳۵۱	چهار پرسش و پاسخ		

پیش‌گفتار

جای‌گفتگوی حرکت در فلسفه

پیش از اینکه گفتار خود را در باره تفسیر حرکت آغاز کنیم برای آنکه با مراجعه به ماخذ کاملتر و بهتر بتوانیم بآراء دانشمندان و عقاید فلاسفه در بیان ماهیت حرکت و وجود و احکام و اقسام آن آگاه شویم نخست لازم است که بدانیم جای‌گفتگوی حرکت در کدام قسمت از فلسفه است و حکما در کجای حکمت این حقیقت را مورد تحقیق و بررسی قرار داده‌اند.

برای این منظور پیش‌گفتار ما در این رساله تحقیق در تعیین جای‌بحث حرکت در فلسفه است و در سه فصل از آن گفتگو خواهیم کرد.

فصل اول

جمع آوری مواردی که حکما در حکمت طبیعی از این حقیقت گفتگو کرده‌اند از طبیعی که در کتب و مقالات فلسفی از موارد بحث حرکت و سکون بعمل آمده است ظاهراً اینطور معلوم میشود که بحث حرکت و سکون جزء مسائل علم طبیعی است و بدین جهت حکما عموماً جای بحث حرکت را در علم طبیعی قرار داده‌اند و در این علم در باره اثبات وجود حرکت و بیان ماهیت و اقسام و احکام آن گفتگو نموده‌اند.

اکنون پیش از آنکه روش برخی از فلاسفه بزرگ در بیان محل بحث حرکت جداگانه ذکر شود میتوان نتیجه تحقیق و مطالعه‌ای را که از تألیفات آنان در این زمینه بدست آمده است بطور کلی در این جمله خلاصه کرد و باجمال گفت که اکثر حکما و متکلمین بحث حرکت را جزء حکمت طبیعی دانسته و در ذیل یکی از عناوین (۱- عوارض عامه امور طبیعی ۲- ترتب معلول بر علت ۳- حدوث و قدم ۴- مسأله‌ای از مسائل فن سماع طبیعی ۵- مقوله جداگانه ۶- جزء مقوله این ۷- ضمن بیان مقوله ان یفعل) وجود و ماهیت و اقسام و احکام آنرا مورد تحقیق و بررسی قرار داده‌اند.

قسمتی از نوشته‌های حکما که برای تعیین جای بحث حرکت در فلسفه جمع آوری شده است.

عمل مذکور قبل از آنکه از نظر انتقادی مورد بررسی قرار گیرد و تحقیق شود که طبق قواعد علمی آیا میتوان موضوع علم و قیود و شرایط آنرا جزء مسأله‌ای از مسائل همان علم قرار داد یا خیر؟ لازم است برای تعیین محل بحث حرکت در

نزد حکما و بیان سواردی که در علوم عقلی از این حقیقت گفتگو کرده اند قسمتی از مقالات و نوشته های آنان که برای همین مقصود جمع آوری شده است در این فصل آورده شود.

عقیده ارسطو

ارسطو در کتاب دروس طبیعت در چند مورد وجود حرکت را پایه اساسی و مبده اصلی برای علم طبیعی قرار داده و عقیده دارد که بدون حرکت وجود طبیعت محال و ناممکن است، در باب چهارم و دوم همین کتاب بعد از بیان رأی پارمنیدس و ملیسوس که وجود حرکت را در طبیعت انکار کرده اند و در برابر نظریه آنان مذهب علمای طبیعی را پذیرفته میگوید: استقراء و مشاهده وجود حرکت را در طبیعت ظاهرتر و آشکارتر از آنچه هست بما معرفی میکند، چنانکه در باب دوم گوید: «پایه اساسی بر آنست که همه امور طبیعی یا برخی از آن پذیرای حرکت اند استقراء و مشاهده وجود حرکت را در طبیعت ظاهرتر از آنچه هست بما می آموزد.»^(۱)

عقیده کنندی

ابویوسف یعقوب بن اسحق کنندی فیلسوف عرب در چند رساله که همه آنها مربوط به حکمت طبیعی است در باره حرکت و انواع و احکام آن گفتگویی کند. در اغلب گفتارهای فلسفی که بحث حرکت بمیان سیاید اصرار دارد که ثابت کند حرکت و جرم و زمان در یک مرتبه و از نظر تقدم و تاخر وجودی برای آنها حکم واحدی است و بهمین سبب در طبیعت وجود حرکت بی جرم و وجود زمان بدون حرکت ممتنع و محال است و بعقیده او چون جرم و حرکت و زمان در وجود متلازمند میتوان تناهی یکی را دلیل بر تناهی دیگری دانست چنانکه خود او در بیشتر سائل تناهی جرم را دلیل بر تناهی فعلی حرکت و زمان قرار داده است.

۱- اما نحن فلنضع كمبده اساسی ان اشیاء الطبيعة سواء كلها او بعضها هی خاضعة

للحركة وهذا واقع يعلمنا اياه الاستقراء والمشاهدة با جلی ما یکون. باب دوم از دروس